

MIROŚLAW DRYGAS¹

RECENZJA RAPORTU „POLSKA WIEŚ 2012”²

W bieżącym roku Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA) już po raz siódmy opublikowała *Raport o staniej wsi*, tym razem z podtytułem *Polska wieś 2012*. Ukazujący się od 2000 roku, w dwuletnim interwale, raport po raz kolejny nie zawiódł czytelników, dostarczając bogatego materiału empirycznego i faktograficznego ilustrującego wybrane, aczkolwiek, jak się wydaje, najważniejsze problemy rozwojowe, zjawiska, procesy oraz tendencje zachodzące na polskiej wsi i w rolnictwie, zarówno w wymiarze społeczno-ekonomicznym, jak i środowiskowym.

Raport jest pracą zbiorową przygotowaną przez dziewięciu autorów, czołowych specjalistów w swoich dziedzinach. Liczy 244 strony i składa się z syntezy sumującej problematykę przedstawioną w ośmiu rozdziałach, obejmującą takie kwestie, jak: tendencje zmian demograficznych, miejsce rolnictwa w gospodarce narodowej w kontekście przemian strukturalnych, zmiany w społecznościach wiejskich z uwzględnieniem kapitału społecznego, interakcje w relacji rolnictwo – środowisko, zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne rozwoju obszarów wiejskich, problemy edukacji młodzieży wiejskiej, wybrane elementy polityki wobec obszarów wiejskich, jak również fotografię rozkładu poglądów i sympatii politycznych mieszkańców wsi.

W *Raporcie* podjęto próbę oceny wybranych efektów już 8-letniego członkostwa Polski w UE, przede wszystkim w dziedzinach mających największy wpływ na poziom życia mieszkańców wsi, co samo w sobie stanowi wartość dodaną opracowania z punktu widzenia trwającej dyskusji nad przyszłym kształtem wspólnej polityki rolnej UE, a równoległe – nad lepszym ukierunkowaniem wdrażanego w kraju instrumentarium wsparcia publicznego.

¹ Autor jest dyrektorem Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (e-mail: m.drygas@irwir-pan.waw.pl).

² *Polska wieś 2012. Raport o staniej wsi*, pod redakcją Jerzego Wilkina i Iwony Nurzyńskiej, Warszawa 2012. Publikacja wydana na zamówienie Fundacji na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa przez Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 244.

Jednym z fundamentalnych wniosków wynikających z *Raportu* jest zmniejszanie się roli rolnictwa w ekonomii polskiej wsi, przez co staje się ona coraz mniej rolnicza, a rośnie rola pozarolniczych źródeł dochodu w budżetach jej mieszkańców. Systematycznie, od lat, zmniejsza się też udział rolnictwa w tworzeniu PKB, który kształtuje się na poziomie około 3%. Już tylko około 1/3 mieszkańców wsi żyje wyłącznie lub głównie z pracy w rolnictwie, przy czym obserwuje się tendencje stałego zmniejszania tego wskaźnika. Spada także wskaźnik zatrudnienia w rolnictwie, zgodnie z ostatnim PSR, wynoszący 12,8% zatrudnionych w gospodarce. Można sądzić, że procesy te będą kontynuowane w kolejnych latach, przede wszystkim w wyniku coraz surowszych wymogów formułowanych w ramach reformowanej WPR, utrudniających dostęp do unijnego finansowego wsparcia, bez którego trudno będzie utrzymać się na rynku, a także postępujących przemian strukturalnych. Kwestie te nie zawsze są dostrzegane przez decydentów odpowiedzialnych za formułowanie polityki wobec wsi i rolnictwa, w niedostatecznym stopniu odpowiadającej na wyzwania i problemy pozarolniczego rozwoju obszarów wiejskich.

W *Raporcie* słusznie podkreślono ciągle fundamentalną rolę rolnictwa w zapewnianiu bezpieczeństwa żywnościowego, a także rosnącą – w sferze dostarczania wielu dóbr i usług bardzo ważnych dla społeczeństwa, w tym także dóbr publicznych.

Przystąpienie do UE spowodowało przyspieszenie przemian struktury agrarnej polskiego rolnictwa. Wypadają gospodarstwa o najmniejszym obszarze, maleje także liczba gospodarstw o obszarze do 30 ha. Żywyte ekonomicznie stają się te o większej powierzchni, natomiast te mniejsze poszukują dodatkowych źródeł dochodów poza rolnictwem. Następuje szybka koncentracja produkcji zwierzęcej w sektorach bydła, krów i trzody chlewnej.

Jednocześnie akcesja do UE wywołała wzrost dochodów w rolnictwie. W latach 2004–2010 były one średniorocznie ponad dwukrotnie wyższe niż przed akcesją, przy czym dopłaty unijne stanowiły około 50% dochodów rolników. Polepszyła się również sytuacja dochodowa ludności wiejskiej. Relacja dochodu na jedną osobę na wsi stanowi około 80% średniej krajowej. Oznacza to znaczną poprawę w porównaniu z okresem sprzed transformacji ustrojowej. W strukturze dochodów gospodarstw domowych na wsi tylko 12% stanowią dochody z prowadzenia gospodarstwa rolnego, z kolei w gospodarstwach domowych rolników udział ten wynosi 68%.

Wieś zmienia się także pod względem demograficznym. Ma to swój wymiar w upodobnieniu się do miast pod względem m. in. wskaźników dzietności, współczynników urodzeń i wieku, w którym kobiety decydują się rodzić dzieci, umieralności niemowląt. Nadal, choć z mniejszym natężeniem, notowana jest migracja stała i czasowa mieszkańców wsi. Zahamowanie jej tempa notuje się od 2008 roku, na co zapewne miały wpływ zjawiska kryzysowe w krajach docelowych migrantów. Pomimo tego szacunki wskazują, że około 2 mln Polaków przebywa za granicą, w tym około 1/3 stanowią mieszkańcy wsi. Polska wieś charakteryzuje się stosunkowo niskim, w relacji do innych krajów członkowskich UE, wskaźnikiem starości

ludności, wyrażanym odsetkiem osób w wieku powyżej 65 lat w całej populacji. Notuje się systematyczną poprawę poziomu wykształcenia ludności wiejskiej, przy czym odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie jest trzykrotnie mniejszy niż w miastach.

Negatywnym procesem, zapoczątkowanym w 2009 roku, jest zwiększanie się stopy bezrobocia na wsi, która w 2011 roku wynosiła 9,3% (według BAEL). Wiąże się to bezpośrednio ze znacznie większym zagrożeniem ubóstwem i wykluczeniem mieszkańców wsi niż mieszkańców miast. Jednakże zanotowany wskaźnik tzw. dobrostanu społecznego jest w odczuciu samych mieszkańców wsi większy niż w mieście.

Symptodem pozytywnych zmian zachodzących na wsi jest fakt jej wybierania przez coraz większą liczbę ludności miejskiej jako miejsca zamieszkania. Jak wykazano, chęć mieszkania na wsi deklaruje 50% młodzieży wiejskiej i 13% miejskiej. Rosnący udział mieszkańców wsi z miejskim rodowodem wpływa na zmianę wiejskiej tożsamości.

Młodzież wiejska artykułuje coraz wyższe aspiracje edukacyjne i materialne, bardzo zbliżone do tych wyrażanych przez młodzież miejską. Bycie rolnikiem jest już jednak dla młodzieży wiejskiej mało atrakcyjne. Nie występują istotniejsze różnice w postawach młodych ludzi na wsi i w mieście wobec wyzwań, jakie generuje rynek pracy, w tym wobec mobilności zawodowej i przestrzennej. Młodzież wiejska natomiast nieco silniej ceni wartości tradycyjne.

Znaczącym czynnikiem ograniczającym szanse edukacyjne młodzieży wiejskiej jest mały udział wiejskich dzieci w wychowaniu przedszkolnym. Jest to ważny etap kształtowania postaw i umiejętności, mający silny wpływ na dalsze etapy kształcenia. Młodzież opuszczająca wieś w celu zdobycia wyższego wykształcenia na ogół już nie wraca, przy czym częściej dotyczy to kobiet niż mężczyzn.

W *Raporcie* silnie podkreślono rolę rolnictwa w realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego, w kontekście ochrony środowiska i oszczędnego wykorzystywania zasobów naturalnych. Koncepcja ta zdobywa coraz większe znaczenie w ramach WPR, co wyraźnie daje się zauważyć w propozycjach jej reformy po 2013 roku pod hasłem „zazielenienia”.

Raport podkreśla, jak trudnym i rodzącym konflikty zadaniem jest godzenie ekonomicznych interesów gospodarstw rolnych z wymaganiami formułowanymi przez politykę krajową i unijną w zakresie ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt. Jako obszar takiego konfliktu w Polsce wskazuje realizację programu Natura 2000, obejmującego około 6,2 mln ha obszarów wiejskich. Standardy środowiskowe to nie tylko wyzwanie dla rolnictwa, ale też dla przedsiębiorstw i samorządów lokalnych, przede wszystkim funkcjonujących na obszarach chronionych.

Kolejny poruszany problem to silne zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne gmin wiejskich. *Raport* wskazuje na dziedzictwo historyczne związane z podziałem kraju w czasie zaborów jako jeden z głównych czynników wpływających na poziom rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Na tej kanwie formułowany jest bardzo słuszny wniosek, że dotychczas wdrażane instrumenty polity-

ki regionalnej, nakierowane na poprawę spójności terytorialnej, nie przynoszą oczekiwanych efektów.

Wejście Polski do UE spowodowało gruntowną zmianę uwarunkowań instytucjonalnych, w jakich funkcjonuje nasze rolnictwo i w jakich realizowana jest polityka rolna. Wielkość środków publicznych (unijnych i krajowych), jakie popłynęły do rolnictwa i na obszary wiejskie od 2004 roku, nie ma zbliżonego chociażby odpowiednika w historii naszego kraju. Mimo objęcia polskiego rolnictwa wspólną polityką rolną i finansowaniem z budżetu unijnego, krajowe wydatki na wspieranie rolnictwa wzrosły po akcesji ponad trzykrotnie. Wynikało to w pewnym stopniu z konieczności współfinansowania niektórych instrumentów polityki unijnej.

Raport podkreśla, że dotychczasowa pragmatyka wykorzystywania środków unijnych koncentrowała się przede wszystkim na priorytecie absorpcji funduszy, a w mniejszym stopniu na odpowiednim ukierunkowaniu i ich efektywności.

Klamrą spinającą *Raport* jest rozdział dotyczący poglądów i preferencji politycznych mieszkańców wsi. Generalnie mieszkańcy wsi mniej interesują się życiem politycznym niż mieszkańcy miast – w wyborach do Sejmu w 2011 roku frekwencja na wsi wyniosła 42,4%, a w miastach – 54,5%, z kolei w większym stopniu optują za wizją państwa opiekuńczego.

Rolnicy nadal w największym stopniu popierają PSL (37% aprobaty i 30% dezaprobaty). W wyborach do Sejmu w 2011 roku największe poparcie mieszkańców wsi zdobył PIS (36,4%), przed PO (27%), na PSL głosowało tylko 17%, co jak się wydaje jest konsekwencją realizowania ściśle sektorowej polityki ukierunkowanej w przeważającej mierze na rolnictwo. Wspomniana wcześniej zmniejszająca się rola rolnictwa w ekonomii wsi przekłada się negatywnie na preferencje wyborcze mieszkańców wsi, niemających związków z rolnictwem.

Zarysowany w *Raporcie* obraz przemian zachodzących na wsi słusznie jest określany jako raczej pozytywny i optymistyczny, zwłaszcza jeśli usytuujemy go w perspektywie historycznej i międzynarodowej. W tej ostatniej cywilizacyjne dystanse rozwojowe, zwłaszcza w odniesieniu do krajów tzw. starej Unii, są jeszcze duże. Wymagać to będzie kontynuowania wysokich nakładów finansowych w kolejnych programach wieloletnich. Przy czym konieczne będzie lepsze ukierunkowanie instrumentarium interwencji publicznej na precyzyjnie zdefiniowane cele długofalowe.

W perspektywie kolejnej edycji *Raportu*, przypadającej na dziesięciolecie członkostwa Polski w UE, wydaje się stosowne, aby pokusić się o dokonanie kompleksowej oceny skutków korzystania z WPR i jej wpływu na przemiany w rolnictwie i na obszarach wiejskich, a także roli różnego typu instytucji w tych procesach.